

Maliye Çalışmaları Dergisi

Journal of Public Finance Studies

DOI: 10.26650/mcd2020-808839

Araştırma Makalesi / Research Article

Kutadgu Bilig'in Türk Maliye Tarihi Açısından Önemi

Importance of Kutadgu Bilig in Terms of Turkish Fiscal History

Recep TEMEL¹

*Bu çalışma 3-5 Ekim 2019 tarihleri arasında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen "Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu"nda yazar tarafından aynı başlıkla sunulmuş olan bildirinin geliştirilmiş halidir.

¹Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Yozgat, Türkiye

ORCID: R.T. 0000-0002-7566-9724

Corresponding author:

Recep TEMEL,
Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
Yozgat, Türkiye
E-mail: recep.temel@yobu.edu.tr

Submitted: 10.10.2020

Revision Requested: 03.11.2020

Last Revision Received: 20.11.2020

Accepted: 21.11.2020

Citation: Temel, R. (2020). Kutadgu Bilig'in Türk maliye tarihi açısından önemi. *Maliye Çalışmaları Dergisi-Journal of Public Finance Studies*, 2020; 63: 93-108.
<https://doi.org/10.26650/mcd2020-808839>

öz

Yusuf Has Hâcip'in Kutadgu Bilig isimli eseri Türk tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir. İçerdiği zengin bilgiler bakımından farklı disiplinlerden birçok bilim insanının dikkatini çekmiştir. Ne var ki ekonomi ve maliye bilim insanlarının Kutadgu Bilig'e aynı ilgiyi gösterdikleri söylenemez. Bu ilgisizlik literatürde Türklerin devlet ve toplum hayatında malî yapı ve ilişkileri nasıl anladıkları ve uyguladıkları konusunda ciddi bilgi yetersizliklerine sebep olmuştur. Bu yüzden bu çalışmada Kutadgu Bilig'de yer alan özellikle devletin malî yapısının, görevlerinin, ilişkilerinin nasıl olması/olmaması gerektiğine dair bilgilerin tespiti amaçlanmıştır. Yöntem olarak ise tarih araştırmalarında yaygın olarak kullanılan tarama-tasnif-tahlil-tenkit-terkip yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemle varılan belli başlı sonuçlar şunlardır: Eserde adalet vurgusu ön plandadır. Devletin bekası için ordu çok önemlidir. Ancak kuvvetli bir ordu varlığını malî olarak güçlü bir hazineye borçludur. Güçlü bir hazine için ise zengin bir halk olmalıdır. Halkın zengin olabilmesinin şartı da doğru ve adil kanunlardır. Bununla birlikte malî yöneticiler hem ahlâklı hem de bilgili olmalıdırlar. Elde edilen bu sonuçlar, aradan yaklaşık 1000 yıllık bir zaman geçmesine rağmen Kutadgu Bilig'de yer alan bilgilerin halen daha işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu sonuçlar Kutadgu Bilig'in Türk maliye tarihi açısından oldukça önemli bir eser olduğunu da belgelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hâcip, Kutadgu Bilig, maliye, Türk Maliye Tarihi, tarih

ABSTRACT

Yusuf Has Hâcip's work named Kutadgu Bilig is an important source of Turkish history. It has garnered attention from many scientists from different disciplines due to the rich information it contains. However, economics and finance scientists do not show the same interest in Kutadgu Bilig. This indifference has caused a serious lack of knowledge in how Turks understand and apply financial structure and relations in state and social life. Therefore, this study aims to determine the information about the financial structure of the state, its officials, and how the relations should

be/should not be in Kutadgu Bilig. Screening-classification-analysis-criticism-composition method, which is widely used in historical studies, was chosen. The main conclusions reached by this method are: the emphasis on justice is in the foreground of the work. The army is very important for the survival of the state. However, a strong army owes its existence financially to a powerful treasury. For a powerful treasure there must be rich citizens. The condition for people to be rich is also through right and fair laws. However, financial managers must be moral and knowledgeable. These results show that the information in Kutadgu Bilig is still relevant, despite being about 1000 years old. Simultaneously, these results document that Kutadgu Bilig is a very important work of Turkish financial history.

Keywords: Yusuf Has Hâcip, Kutadgu Bilig, finance, Turkish Finance History, history

EXTENDED ABSTRACT

Rich texts that hide the accumulations of past periods are in works written by statesmen. In Turkish history, including Arab and Iranian history, the personalities who assumed important roles in the life of society and the state, especially with the acceptance of Islam, wrote works called *nasihatname*/politics. One of the most important works is Yusuf Has Hâcip's "Kutadgu Bilig/Information Giving Happiness". Yusuf Has Hâcip commentates with an educative/didactic turn of phrase over characters (Kün-Togdı/Kagan, Ay-Toldı/Vizier, Ogdilmis/Vizier's Son, Ogdurmıs/Vizier's Relative) which communicated how relations should be taught and that state officials should have virtue.

Financial structure and relations are important functions of modern states as well as day-old states. The main factor behind the longevity of states established by Turks is from the success achieved in the financial structure and functioning of these states. The opposite of this is also true. In the collapse of these states, the mistakes made in financial structure and functioning were integral. Therefore, this study aims to determine the information that Yusuf Has Hâcip gave in Kutadgu Bilig, especially about the financial structure of the state, the officials, and how the relations have to be or not to be. As a method, the screening-classification-analysis-criticism-composition method, which is commonly used in historical research, is preferred.

The information obtained using this method has shown that the powers of rulers in the Karahanlı State are not unlimited and arbitrary. However, the element that determines the boundaries of rights and responsibilities is not a mutual agreement as in the Magna Carta Libertatum of 1215, but the belief values that the parties rely on. Loyalty to these common values is the way to ensure the regularity and continuity of society and state life. Contrarily, practices will cause irregularities in the life of society and bring the state's end.

The whole public administration, rights and responsibilities are taken as basis in financial relations and determination of the qualifications of financial officials. Naturally, it was a simpler financial organization compared to today since nowadays the services requested from the state are incomparably limited. However, similarities in quality draw attention. Especially in how balancing the treasury, taxes, income, and expenses for the continuation of the state and social life were emphasized. Making expenditures according to revenues and finding a source immediately when there is a new expense reminds us of the meticulousness of Classical Economists for budget balancing. The taxes used in financing the security service show that taxes are used in terms of their financial function. It is also quite meaningful that a ruler is expected to be meticulous about maintaining the value of silver as the medium of exchange.

Security concerns have been prioritized for the continuation of the state, hence the emphasis on having a strong army. However, to have a strong army, strong financial structure and treasury are necessary. The strength of the treasury depends on the wealth of the governed and their timely fulfillment of financial obligations. For this, the ruler should spend the revenues in the treasury not for self-interests, but for the wealth of the ruled. For a strong financial structure, it is not sufficient for the ruler to

use the treasury for the benefit of the ruled. Most important of all is for the ruler to set fair and correct rules and apply them, causing the ruled to be loyal and voluntarily fulfill their financial obligations and defense responsibilities.

The state system is based on the mutual rights and responsibilities of the ruler and the ruled. Regarding the continuation of the state, the responsibilities of the governed and the rulers at all levels are emphasized. For this reason, the financial responsibilities of the ruler, the vizier, and the treasurer were determined. Not satisfied with this, the qualities that each should have were discussed in detail and counted individually.

The results obtained from this study reveal that the information in Kutadgu Bilig is still relevant, despite approximately 1000 years having passed. Simultaneously, these results document that Kutadgu Bilig is very important for Turkish financial history.

1. Giriş

Türkler, tarihin en eski milletlerinden birisidir. Kurmuş oldukları devletler ve bu devletlerin işleyiş esasları ve uygulamaları sadece kendi tarihlerinin bilinmesi için değil aynı zamanda insanlığın birikiminin ortaya konulması açısından da önem taşımaktadır. Bu minvalde ilk Müslüman Türk devleti özelliğini taşıyan Karahanlı Devleti'nin (840-1212) Türk tarihindeki önemi tartışma dışıdır. Nitekim bu dönemde Yusuf Has Hâcip tarafından kaleme alınan ve artık günümüzde klasik eserler arasında sayılan Kutadgu Bilig'in, dönemin Türk devlet ve toplum hayatının hangi temellere dayandığını gösteren oldukça zengin bilgileri içermesi (Arsal,1947) bu durumun ispatı mahiyetindedir.¹

Eser sadece dil bilimciler ve edebiyatçılar için değil aynı zamanda sosyologlar, hukukçular, siyaset bilimciler ve pek tabii maliye bilimiyle uğraşanlar için de kaynak eser niteliğindedir (Eker, 2006). Ne var ki eser özellikle dil, edebiyat, siyaset bilimi alanlarında diğer alanlara kıyasla görece daha fazla incelenmiş olmasına rağmen ekonomi ve maliye bilim dalları itibarıyla neredeyse hiç incelenmemiştir (Bakınız Tablo 1). Günümüze kadar süren bu ilgisizlik ilk Türk-İslam devletinde malî yapının hangi kurumlardan oluştuğu, malî ilişkilerin yönetici-yönetilen bazında hangi düşünce zemininde ele alındığı, malî görevlilerin ne gibi özellikler taşıdığı/taşıması gerektiği hususlarının ortaya çıkarılmasına engel olmuştur. Bu çalışmayla bugüne kadar maliye bilimi disiplini açısından hiç ele alınmamış olan Kutadgu Bilig ilk defa ele alınmış ve Türk maliye tarihi açısından taşıdığı önem ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu düşünce doğrultusunda giriş kısmından sonra ikinci kısımda Yusuf Has Hâcip ve Kutadgu Bilig hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü kısmı oluşturan literatür kısmında Kutadgu Bilig üzerine bugüne kadar yapılmış ekonomik nitelikli çalışmalara ve içeriklerine değinilmiştir. Dördüncü kısımda çalışmanın amacı, önemi, yöntemi açıklandıktan sonra çalışmadan elde edilen bulgular 'Yönetme Erkinin Kaynağı ve Sınırı', 'Malî Bakımdan Yöneten ve Yönetilenlerin Karşılıklı Hakları ve Sorumlulukları', 'Hazinenin İşlevleri', 'Malî Görevlilerinin Taşınması Gereken Nitelikler' başlıkları altında ortaya konmuştur. Son kısımda ise çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve varılan sonuçlar kayıt altına alınmıştır.

2. Yusuf Has Hâcip ve Kutadgu Bilig

Eserin yazarı Yusuf Has Hâcip'in biyografisi ile ilgili kendi aktardıklarından başka bilgiye ulaşılamamaktadır. Eserini, Hicri 462 (Miladi 1069) yılında yazmaya başladığı ve bu sıralarda 50 yaşlarında bulunduğu bilgisinden hareketle 1019 yılı civarında Balasagun'da doğduğu tahmin edilmekte (Yavuz,2007), ölümünün ise ne zaman ve nerede gerçekleştiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kişilik özelliklerini ise doğru, hürmetli ve züht ehli, takva sahibi, bilgili ve temiz şeklinde betimleyen Hâcip, Balasagun'da asil bir aileden geldiğini, hünerli ve de yaşadığı toplumun ileri gelenlerinden birisi olduğunu ifade etmektedir.² Ayrıca hayatı boyunca türlü faziletler ve meziyetler edindiğini ve bu sayede bahtiyar bir hayat sürdüğüne de vurgu yapmaktadır (Hâcip,1998).

Eser, Balasagun'da Türkçe olarak yazılmaya başlanmış ve Kaşgar'da (1069/1070 yılında) tamamlanmıştır. Dönemin hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunulan eser takdirle karşılanmış ve Yusuf Has Hâcip'i 'Has Hâciplik'³ unvanıyla taltif etmiştir (Hâcip,1998). Eser oldukça geniş bir coğrafyada etki uyandırmıştır. Turanlıların esere Kutadgu Bilig, Çinlilerin Edebü'l Mülük, Maçinlilerin⁴ Âyünül Memleke, Enisü'l Memalik ve Eminü'l Memleke, Maşrıklıların Ziynetü'l Ümera, İranlıların Şehnâme-i Türkî, Pendnâme-i Mülük gibi isimler vermeleri bunu kanıtlamaktadır (Kaymaz,2016).

Kutadgu Bilig, insanlara iki dünyada mutlu olmanın yollarının göstermek amacıyla yazılmış bir eser olarak nitelendirilmektedir (Kaya,2017). Bizatihi Hâcip ise eserine Kutadgu Bilig adını “okuyana kutlu olması ve ona yol göstermesi”⁵ maksadıyla koyduğunu ifade etmektedir (Hâcip,1999;Hâcip,1998).

Eserin devlet ve toplum hayatı açısından önemi hükümdarlara, devlet yönetiminin nasıl olması lazım geldiği hususunda yol gösterici bir içeriğe sahip olmasıdır. Bu yol göstericilik dört ana karakterin nazım şeklindeki karşılıklı konuşmaları yoluyla yapılmıştır. Ana karakterler Kün Toğdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Ogdurmış isimlerindeki şahıslardır.⁶ Eserde Kün Togdı hükümdar kimliğiyle adaleti (köni törü’yü), vezir kimliğiyle Ay Toldı saadeti/devleti/ikbali (kut’u), vezirin oğlu kimliğiyle Ögdülmiş aklı/anlayışı/idraki (ukuş’u) ve vezirin yakını kimliğiyle Ogdurmış ise akıbeti temsil etmektedir (Ergene, 2017).

Hâcip, yöneticilere bir el kitabı veya bir kılavuz/rehber kitap mahiyeti taşıyan eserini yazma sebeplerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır (34-52. Beyitler).

- Hükümdarların korunmaları ve bunun için nelerin gerekli olduğu ile hâkimiyetin icaplarının neler olduğunu belirlemek,
- Devletin harap olması, bekasının neden kaynaklandığı, hâkimiyetin nasıl sürdürüleceği ve elden çıkacağına bilgisini tespit etmek,
- Ordu ve askerin nasıl toplanacağı ve savaşlarda ordunun nasıl sevk ve idare edileceğini göstermek,
- Devlet hizmetinde bulunacak kimselerin niteliklerini ortaya koymak,
- Hükümdarın cezalandırma ve ödüllendirmesinin nasıl olması gerektiğini kayıt altına almak,
- Hükümdarda bulunması gereken vasıfların neler olduğu ile gelirleri nasıl toplayacağını (Kamu gelirleri) ve nerelere harcayacağını (Kamu giderleri) göstermek.

Eserde ele alınan konular toplum ve devlet hayatı için son derece önem arz eden konulardır.⁶ Bu manada eser sadece dil bilimciler ve edebiyatçılar için değil aynı zamanda sosyologlar, hukukçular, siyaset bilimciler ve pek tabii maliye bilimiyle uğraşanlar için de kaynak eser niteliğindedir (Eker, 2006). Bundan dolayıdır ki bu çalışmada üzerinde hemen hemen hiç durulmamış olan ilk Türk-İslam devletinde malî yapının hangi kurumlardan oluştuğu, malî ilişkilerin hangi düşünce zemininde ele alındığı ile malî görevlilerin ne gibi özellikler taşıdığı/taşınması gerektiği hususları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitlerin de Kutadgu Bilig’in Türk maliye tarihi açısından taşıdığı önemi ortaya koyacağına şüphe yoktur.

3. Literatür

Kutadgu Bilig, içerdiği konular itibariyle birçok araştırmacı tarafından ele alınıp araştırılmışsa da bu inceleme, araştırma konuları arasında iktisadî - malî konular çok az yer tutmaktadır. Bu minvalde yapılan araştırmalar muhasebe bilimi alanında yapılmış çalışmalardan ibarettir. Bu çalışmaların ilki Metehan Küçükler’in, yapmış olduğu “Kutadgu Bilig’de Geçen Muhasebe Terimlerinin Günümüz Muhasebe Terminolojisi Açısından Analizi” başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır (Küçükler,2011). Bir diğeri ise bu yüksek lisans tezinden türetilen Kutadgu Bilig’deki muhasebe - ticarî hayat ve etik konularını ele alan, A. Vecdi Can, Selahattin Karabınar, Metehan Küçükler tarafından birlikte yapılan “Kutadgu Bilig’de Muhasebe, Ticarî Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu” başlıklı araştırma makalesidir (Can, Karabınar, Küçükler,2012). Bu konuda yakın tarihte Şermin Kalafat’ın “Kutadgu Bilig’de Geçen Bazı Hesap Terimleri” isimli çalışması da ağırlıklı olarak muhasebe terimlerine yöneliktir (Kalafat,2018).

Kutadgu Bilig üzerinde yapılan çalışmaları ele alan bir araştırma, 2016 yılına kadar genelde ekonomi ve özeldede malî konuları ele alan araştırmaların çok sınırlı olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim Tablo 1'de verilen bilgiler, Yusuf Has Hâcîp'in Kutadgu Bilig'de ele aldığı konuları ekonomik açıdan irdeleyen sadece iki (ki bu araştırmalar yukarıda verilen ve muhasebe kavramları ve muhasebe ve etik ilişkisini ele alan araştırmalardır) araştırma olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alandaki araştırmaların yetersizliğinin sebebi Kutadgu Bilig'de ekonomik/malî meselelerin hiç ele alınmamış olması veya incelenmeye, araştırmaya değmeyecek kısıtlılıkta oluşu değildir. Esasında böyle bir durumun olması mümkün de değildir. Zira devlet hayatının olmazsa olmazı niteliğindeki malî konuların siyasetname türündeki bir eserde konu edilmemiş olması düşünülemez.

4. Araştırmanın Amacı, Önemi, Yöntemi ve Bulguları

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma öncelikle Türk tarihinin en önemli yazılı kaynaklarından birisi olan Kutadgu Bilig'de ortaya konulan devlet sistematikindeki malî zihniyeti belirlemeye yöneliktir. Bununla birlikte devlet teşkilatı içerisinde maliye teşkilatının hangi kurumlardan oluştuğu ve malî işleyişin (Kamu gelirleri/giderleri, kamu hizmetleri, bütçe, malî görevlileri ve bunların taşınması gereken özellikler gibi) nasıl gerçekleştiğinin tespiti amaçlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Önemi

Tarihin akışı içerisinde çeşitli sebeplerle kamu yönetimi anlayışında ve bunun içerisinde yer alan kamu maliyesi yaklaşımında değişiklikler olmuştur. Böyle olmakla birlikte aradan 950 yıl kadar bir zaman geçmesine rağmen mahiyet itibarıyla aynı özellikleri sürdüren yapıların/anlayışların olduğu da bir vakıdır. Bu çalışmayla tespit edilecek dönemin Türk devletinin malî yönetim zihniyeti, işleyişi, kadroları ve niteliklerine dair bulgulardan günümüz malî yapılarında da (zihniyet, işleyiş, kadroların niteliği bakımından vb. açılardan) istifade edilebilecek hususların olacağı muhakkaktır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada yöntem olarak tarih araştırmalarında yaygın olarak kullanılan 'tarama-tasnif-tahlil-tenkit-terkip' yöntemi tercih edilmiştir. Öncelikle bu yöntem kullanılarak metnin tamamı taranmıştır. Bu taramayla metnin içerisindeki malî konulara ilişkin bilgiler derlenmiş ve konularına göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan malî bilgiler kendi konu başlığı altında ele alınarak analiz edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular günümüz bilgileri de dikkate alınarak değerlendirilmiş ve bir takım sonuçlara varılmıştır. Kaynak olarak R. Rahmeti Arat'ın Türk Dil Kurumu'na 1999 yılında basılan orijinal metni ile 1998 yılında Türk Tarih Kurumu'na basılan R. Rahmeti Arat çevirisi esas alınmıştır.

4.4. Araştırmanın Bulguları

4.4.1. Yönetim Erkinin Kaynağı ve Sınırı

Kutadgu Bilig'de yönetim erkinin kaynağı ilahidir. Esasında bu anlayış İslamiyet öncesi Türk devletleri için de geçerlidir. Zira Türkler, kâinatın tek hâkimi, tek ve mutlak kudret sahibi, adına Kök Tengri dedikleri bir yüce yaratıcıya inanır ve Türk devletinin temel unsuru olan merkezî otoritenin yani hakanın, ancak Tanrı'nın onaması ve desteği ile hakan olabileceğini kabul ederler (Başer, 2019). Türklerde İslâmiyet öncesinde var olan bu yaklaşım, İslâmiyet'in kabulünden sonra da aynı şekilde devam etmiş, siyasî hâkimiyet kaynağını ve meşruiyetini ilahi bir güçten (Tan-

rı'dan almıştır (Şeker,2016). Yönetme erkinin kaynağının ilahi olduğuna dair Kutadgu Bilig'in değişik bölümlerinde çok açık ifadeler mevcuttur. Bu durumun ispatı bakımından aşağıdaki beyitler yeterince açıklayıcıdır.⁷

**“Bu beylik mertebesine sen isteyerek gelmedin;
Onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti.”** (5469. Beyit)

**“Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi;
Adını bin kere zikrederek ona şükür lazımdır.”** (109. Beyit)

**“Kalabalık halk üzerine seni hâkim kıldı;
Dilek ve arzularını verdi ve fermanlarını yürüttü.”** (5192. Beyit)
**“Tanrı bütün dileklerini verdi;
Bundan sonra da Tanrı daima sana arka ve destek olsun.”** (590. Beyit)

Meşruiyetini ilahi bir kaynaktan alan yöneticinin/hükümdarın yönetimle ilgili kararlarının da ilahi ilkelere uygun olması gerektiği düşünülür. Aynı zamanda yönetimin sürekliliği ve sürdürülebilirliği de devlet ve toplum hayatına ilişkin düzenlemelerin ilahi nitelikli ilkelere uygunluğu nispetinde olacaktır. Bu yaklaşım kamu maliyesi alanı için de geçerlidir. Zira kamu maliyesi genel olarak kamu yönetiminin bir parçasını oluşturur. Bir başka deyişle kamu yönetiminden bağımsız bir kamu maliyesi yönetimi düşünölemeyeceğinden malî alandaki düzenlemelerin referanslarının da ilahi kaynaklı oldukları rahatlıkla ifade edilebilir.

Yönetme erkinin kaynağının ilahi oluşu, yönetme yetkisinin sınırsız kullanılabileceği gibi bir endişeye kapı aralıyorsa da böyle bir keyfilik söz konusu değildir. Zira ilahi kaynaklı yönetme erki yine ilahi referanslara bağlı olarak sınırlandırılmıştır. Günümüz hukuk anlayışında da geçerli olduğu üzere her yetki nasıl bir sorumlulukla birlikte anlam ifade ediyorsa, o dönemde de ilahi kaynaklı bir yetkinin yine ilahi kaynaklı bir sorumlulukla birlikte işletildiği dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitlerde bahse konu yetki ve sorumluluğa açıktan vurgu vardır.

**“Ey hâkim hükümdar, güneş gibi parla;
Halk senin sayende bol yiyecek ve içeceğe kavuşsun.
Tanrı senin boynuna emanet yüklemiştir;
Bu emaneti gözet, onu sana soracaktır.”** (5359-5360. Beyitler)

Bu beyitlerden halkın refah içerisinde bulunmasının sorumluluğunun hükümdara ait olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdara bir emanet gibi yüklenmiş olan halkın refah içerisinde bulundurulması mesuliyeti ihmale gelmez bir yükümlülüktür. Şayet hükümdar, sorumluluğunun idrakinde olmaz ve ihmal ederse, tabii olarak halk mağdur edilmiş olacaktır. Halka yaşatılan ekonomik/malî mağduriyetin hesabı da Tanrı tarafından hükümdardan sorulacaktır. Bu durumun tersi de doğrudur. Refah içerisinde bulunan halk bunu hükümdara borçludur ve bundan dolayı Tanrı tarafından ödüllendirilecektir. Bu yaklaşım, halkın refahının hükümdarın malî yönetimde göstereceği başarıyla doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Yöneten ve yönetilen ikileminde yetki ve sorumlulukların karşılıklı olarak tanımlandığı dikkat çekmektedir. Sağlıklı bir yönetim için bu durum doğaldır. Günümüz kamu malî yönetimi ve malî ilişkilerinde de bu anlayış geçerlidir. Öyle ki, günümüzde vergi, yükümlülerinden egemen-

lik anlayışı çerçevesinde karşılıksız olarak tahsil edilir ve kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılır. Aslında bu durum dolaylı da olsa kamu hizmetlerinin vergilerin karşılığı olduğuna karine olarak değerlendirilebilmektedir. Dönem itibariyle bakıldığında Yusuf Has Hâcip, hükümdarın halk üzerinde, halkın da hükümdar üzerinde karşılıklı yetki ve sorumlulukları olduğunu taraflara şu şekilde ikaz etmiştir.

**“Hükümdarın halk üzerinde hakları olduğu gibi,
Halkın da aynı derecede hükümdarlar üzerinde hakkı vardır.
Raiyyet onun bu hakkını gözetmeli,
Hükümdar da onun ten ve canını korumalıdır.”** (42- 43. Beyitler)

Bu beyitler kamu malî yönetiminin başı sıfatıyla hükümdarın, yönetilenlerin öncelikle can ve mal güvenliğinden sorumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık olarak da yönetilenlerin yönetime karşı en temel sorumlulukları malî (vergi) yükümlülüklerini yerine getirmeleridir. Diğer bir ifadeyle hükümdar günümüzde tam kamusal nitelikli mal ve hizmetler olarak nitelendirilen güvenlik ve adalet hizmetlerinden sorumlu olurken, yükümlüler de kamu otoritesi olarak hükümdarın idaresine tabi olacaklar, güvenlik ve adalet hizmetlerinin finansmanında kullanılmak üzere malî yükümlülüklerini eksiksiz yerine getireceklerdir.

4.4.2. Malî Bakımdan Yöneten ve Yönetilenlerin Karşılıklı Hakları ve Sorumlulukları

Yöneten yönetilen ilişkisinde karşılıklı olarak tanımlanmış hak ve sorumlulukların, tanımlandığı şekilde yürütülmesi, tarafların beklentilerinin karşılanması anlamına gelir. Bundan dolayıdır ki Yusuf Has Hâcip eserinde hem hükümdarın hem de tebaanın hak ve sorumluluklarını kayıt altına almıştır. Aslında hükümdarın sorumlulukları tebaanın haklarını, tebaanın sorumlulukları hükümdarın haklarını oluşturmaktadır. Tarafların malî hak ve sorumlulukları çerçevesinde tebaanın hükümdar üzerindeki hakları aşağıdaki şekilde sayılmıştır.

**“Tebaanın senin üzerinde üç hakkı vardır,
Bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme.
Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın,
Onun ayarını kuru, ey bilgili insan.**

**İkincisi halkı adil kanunlarla idare et,
Birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları kuru.
Üçüncüsü bütün yolları emin tut;
Yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.”** (5574-5577. Beyitler)

Tebaanın hükümdarın üzerindeki temel hakları (tersinden hükümdarın tebaasına karşı sorumlulukları) üç temel başlık halinde sıralanmıştır. Bunlardan ilki oldukça dikkat çekici olan “memleketinde gümüş temiz kalsın” şeklinde ifade edilen kıymet saklama ve de mübadele aracı olarak kullanılan gümüşün değerinin korunmasıdır. Gümüşün değerinin korun/a/mamasının doğal sonucu mal ve hizmetlerin fiyatlarında süreklilik arz eden bir artıştır (Enflasyon). Bu durumun bireyler üzerindeki ekonomik etkisi satın alma güçlerinin daralması, refah seviyelerinin gerilemesidir. Gümüşün değerinin korunması konusundaki hassasiyet, gelirlerin malî fonksiyonunun yanı sıra ekonomik fonksiyonu itibariyle de kullanılması yaklaşımını çağrıştırmaktadır

(Pehlivan, 2019). Böyle bir olumsuzluğa mahal verilmemesi ancak ülke ekonomisinin/malî yapısının iyi yönetilmesiyle mümkündür.

Tebaanın adil kanunlarla yönetilmesi ve bu suretle kimsenin kimseye tahakküm etmemesi hükümdarın ikinci sorumluluğudur. Beytin içeriğinde açıkça gösterildiği üzere yönetimin de yönetilenlere karşı adil olması öngörülmektedir. Burada genel anlamda adil kanunlardan, bir hukuk devletinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Sağlıklı bir adalet düzeneğinin oluşturulması kamu malî yönetimi açısından da tartışılmaz önemi haizdir. Bununla birlikte adil kanunlardan tebaanın sorumlulukları bağlamında adil bir vergilendirme sisteminin oluşturulması ve vergilerin kanuniliği denilen vergilemede keyfiliğin olmamasının hedeflendiği söylenebilir. Bu husus günümüzde normlar hiyerarşisinin tepesinde yer alan anayasa metinlerinde güvence altına alınmış önemli bir ilkedir.⁸

Hükümdarın üçüncü sorumluluğu geniş anlamda ülkede asayişin/güvenliğin sağlanmasıdır ki, bu hizmetler günümüzde tam kamusal nitelikli mal ve hizmet kategorisinde değerlendirilen ve her halükârda devlet tarafından üretilen hizmetlerdir. Ulaşım yollarının güvenliğinin devlet tarafından sağlanmasının, ticaretin güvenlik içerisinde yapılmasına imkân hazırlayacağı da aşikârdır.

Hükümdarın tebaası üzerindeki hakları (tersinden tebaanın hükümdara karşı sorumlulukları) ise üç başlık halinde ve şu şekilde sıralanmıştır.

**“Tebaanın üzerinde senin üç hakkın vardır,
Bunu onlardan istemelisin, iyice dinle.
Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli;
Bu emir ne olursa olsun onu derhal yerine getirmelidir.**

**İkincisi hazine hakkını gözetmeli;
Bunu vaktinde ödemelidirler, ey eli açık insan.
Üçüncüsü senin dostuna dost,
Düşmanına düşman olmalıdır.**

**Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun;
Onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.”** (5579-5583. Beyitler)

Tebaanın hükümdara karşı sorumlulukları günümüzde hukukî düzenlemelerle vatandaşlara getirilen yükümlülükleri hatırlatmaktadır. Kamu düzeninin tesisi ve sürekliliği bakımından sorumluluk çift taraflı olarak kurgulanmıştır. Hükümdar tebaasına karşı vazifelerini ifa edecek, bunun karşılığında tebaa da hükümdarın hakkı olan ödemeleri (Hazine hakkı) vadesinde yerine getirecektir. Bu çerçevede tebaaya yüklenen ilk sorumluluk emirlere (kanunlara) riayet, ikincisi malî yükümlülükleri yerine getirmek üçüncüsü de hükümdarın dostuna dost düşmanına düşman (Savunma hizmeti) olmaaktır.

Emirlere riayetten kast edilenin bugünkü manada yönetilenlerin iradesiyle oluşmuş bir meclisin düzenlemeleri olmadığı açıktır. Otoritenin başı sıfatıyla hükümdarın iradesiyle şekillenen düzenlemelerdir. Bu düzenlemelere riayetin beklenmesi, tebaanın hükümdara sadakatinden çok o günkü anlamı çerçevesinde kamu düzeninin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Kamu düzeninin tesisinde tebaanın konulan kurallara uymasının önemi kadar konulan kuralların adilliği de önemlidir. Hükümdarın emirlerine tabi olmak, keyfe keder uygulamalara sadakat değildir. Karşılıklı hak ve sorumluluklar düzleminde kurulmuş sistemde sadakatin ön şartı olarak adalet öngörülmüş-

tür. Bu yaklaşım vergi uygulamaları özelinde adil vergi uygulamaları şeklinde yorumlandığında vergilendirme yetkisinin tebaadan gelen bir tazyik sonucu değil de hükümdarın iradesiyle sınırlandırılması olarak değerlendirilebilir. Batıda kralın vergilendirme yetkisinin en erken sınırlandırıldığı somut teşebbüsün 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlükler Fermanı) olduğu düşünüldüğünde (Öztürk, 2014) 11. yüzyıldaki bu yaklaşım oldukça manidardır.⁹

Hazine hakkının gözetilmesi yaklaşımı, dikkat çekici diğer bir yaklaşımdır. Bilhassa tebaanın, hazineye karşı yükümlülüklerine karşı titiz olmasının yani ödemekle yükümlü kılındığı vergi ve benzeri diğer yükümlülükleri vadesinde yerine getirmesinin istenmesi önem arz etmektedir. Bu durum bugün olduğu gibi dün de devletten beklenen hizmetlerin finansmanında genelde kamu gelirlerinin özeldelikte vergi ödemelerinin ne derece ehemmiyet taşıdıklarını göstermektedir. Bu yaklaşım aradan 950 yıl gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen malî prensipler konusunda özdeşliğe ve bunların gelişerek de olsa devlet hayatındaki varlığına işaret etmektedir.

Hükümdarın dostuna karşı dost düşmanına karşı düşman olmak güvenlik açısından ele alınması gereken bir olgudur. Hükümdarın, düşmanı karşısında mağlup olması devletin yıkılması ve var olan kamu düzeninin ortadan kalmasına sebep olacaktır. Bu konuda tebaanın her daim hükümdarın yanında vaziyet alması beklenmektedir ki, güvenlik açısından bir zafiyet oluşmasın. Güvenlik açısından oluşacak bir zafiyet malî yapıya da zarar verecektir.

4.4.3. Hazinesinin İşlevleri

Yusuf Has Hâcip, günümüzde kamu harcamalarının hukukî dayanağını oluşturan bütçenin rolünü, ilkel anlamda da olsa dönemin hazinesine yüklemiştir. Hazinesinin en temel işlevi devletin bekası/güvenliği için olmazsa olmaz niteliğindeki ordunun finansmanıdır. Yalnız hazinenin, ordunun ihtiyacı olan kaynakları karşılayacak güce sahip olması kendiliğinden gerçekleşecek bir durum değildir. Hazinesinin bu güce erişebilmesi için aşağıda belirtildiği şekilde bir sistemin kurulması elzemdir. Bu sistem şu şekildedir.

**“Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır,
Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.**

**Bu malî elde etmek için, halkın zengin olması gerekir;
Halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır.**

**Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır;
Dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar.”** (2057-2059. Beyitler)

Dönemin devlet yönetiminin en birinci vazifesi devletin güvenliğinin sağlanmasıdır. Güvenlik konusunda zafiyet gösteren devletler varlıklarını sürdürmemektedir. Bu nedenle iyi bir devlet yönetimi, güçlü bir orduya sahip olmakla eşdeğer görülmüştür. Ancak güçlü bir ordu için zengin bir hazineye, zengin bir hazinenin oluşabilmesi için zengin bir halka, zengin bir halkın varlığı için de ülke genelinde hukukun diğer bir deyişle adil kanunların egemen olması gerekmektedir. Karşılıklı birbirini tetikleyen bu ilişki ağı Şekil 1’de gösterilmiştir.

**“Bütün bu hazineyi, bu birçok altın ve gümüşü,
Askere dağıtmak için biriktirdim.”** (3021. Beyit)

**“Halk zenginleşir, memleket ve saltanat işleri tanzim edilir;
Ne kadar istersen o kadar hazine toplayabilirsin.” (5542. Beyit)**
**“İradına göre masrafını ayarla;
Masrafına göre de derhal iradını tanzim et.” (4538. Beyit)**

Hükümdarın, altın ve gümüş bakımından zengin bir hazinesinin olmasının esas amacının güçlü bir ordu için olduğu; adil bir yönetim düzeninin oturtulduğu ve halk zenginleştiği nispette de, toplanacak vergilerle hazinenin zenginleşeceği üzerinde ısrarla durulmuştur. Hükümdarın, altın ve gümüşü askere dağıtmasının istenmesi güçlü bir ordu tedariki için olduğu kadar gelir dağılımı adaletinin sağlanması açısından da ele alınabilir.

Güçlü bir hazinenin şartı olarak zengin bir halkın varlığının ve adil bir anlayışla çalışan kamu düzeninin öngörülmesi oldukça manidardır. Bununla birlikte kamu harcamalarının özenle yapılması konusunda hükümdar ayrıca ikaz edilmiştir. Özellikle harcamaların gelirlere göre düzenlenmesi ve yapılacak bir harcamaya karşılık gelecek gelirin/kaynağın bulunması hassasiyeti bütçe denkliliğine atfedilen ehemmiyeti göstermektedir. Aslında bu yaklaşım maliye biliminin gelişim sürecinde Klasik İktisatçıların (Adam Smith, David Ricardo vd.) bütçe yaklaşımlarına karşılık gelmektedir. Klasik iktisatçılara göre de devlet bütçesi denk olmalı ve belli başlı kamu hizmetlerinin finansmanını karşılayacak kadar vergi toplanmalıdır (Oktayer,2019).

4.4.4. Malî Görevlilerinin Taşınması Gereken Nitelikler

Günümüz maliye bürokrasisinde nitelik ve nicelik itibariyle çok sayıda görevli birbiriyle ahenkli bir biçimde çalışmaktadır. Bu ahengin sağlanmasının ön şartı bu alanda görev yapacakların işin gerektirdiği nitelikleri haiz olmalarıdır. Eserde bu konu ayrıntılı olarak ele alınmış, devletin en üst yöneticileri sıfatıyla hükümdar, vezir ve hazinedarın sahip olması gereken özellikler değişik bölüm ve beyitlerde tek tek sıralanmıştır.

4.4.4.1. Hükümdarın Malî Açından Taşınması Gereken Nitelikler

En üst düzeyde karar alıcı ve yürütücü sıfatından ötürü öncelikle hükümdar, malî konularda yetkin ve yeterli olmalıdır. Yusuf Has Hâcîp, bu yetkinlik ve yeterlilikle ilgili olarak hükümdarın aşağıdaki özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

- Adaletle iş görmeli, iyi kanun koymalı, doğru sözlü olmalı (1451, 1456, 5593. Beyitler)
- Halka huzur ve rahat sağlayacak bir nizam kurmalı (5491. Beyit)
- Asayiş ve güvenliği sağlamalı; suçluları cezalandırmalı (5547-5548. Beyitler)
- Seyahat ve ticaret güvenliği için hırsızlığı önlemeli (5546. Beyit)
- Halkın zenginleşmesi için ihtiyatlı olmalı (448-449 ve 3028,3044. Beyitler)
- Toplamış olduğu malını yerine sarf etmeli (705. Beyit)
- Hizmette bulunanları maddi olarak (Altın, gümüş) ödüllendirmeli (761,2133,5478,5479,5904. Beyitler)
- Saray ve köşkler yaptırarak israf etmemeli (1418-1419. Beyitler)
- Fakirlere çok eşya ve mal dağıtmalı (1786. Beyit)
- Açları doyurmalı (5513. Beyit)
- İstihdamda liyakat ve ehliyeti esas almalı (5515-5519. Beyitler)
- İşin hakkını verenle vermeyeni ayırt etmeli, aynı işi iki kişiye vermemeli, olur-olmaz kimselere hizmettir diye iş vermemeli (5532-5535. Beyitler)
- Kâfirlerle savaşmalı, oradan elde edilen servetle hazine kurmalı (5487. Beyit)

- Zenginlerin yükü orta hallilere, orta hallilerin yükü fakirlere yüklenmemeli (5563-5565. Beyitler)
- Fakirler korunarak orta halli, orta halliler kollanarak zenginleştirilmeli (5566-5567. Beyitler)
- Cesura/kahramana, âlime/hakîme, zeki ve mahir kâtibe değer vermeli (5911-5913. Beyitler)

Hükümdarda olması istenen her nitelik esas itibarıyla günümüz yöneticilerine de teşmil edilebilir. Ancak özellikle iyi kanunlar koyması, adaletle iş görmesi, halkın huzur içinde olduğu bir kamu düzenini tesis etmesi, uhdesindeki malları yerli yerinde kullanması, kamu kaynaklarını israf etmemesi, toplum kesimlerinin hukukunu koruması (Fakir, orta halli, zengin) gibi nitelikler kamu yönetiminin her alanı için tartışılmaz öneme sahiptir.

4.4.4.2. Vezirin Malî Açından Taşınması Gereken Nitelikler

Devlet teşkilatı içerisinde ağırlıklı yük vezirin sırtındadır. Bu nedenle Yusuf Has Hâcip, öncelikle devlet teşkilatı içerisinde ve hükümdarın nezdinde vezirin konumunu belirlemiştir.

**“Vezir bey için daima bir müşavirdir,
Müşavirler her işte kıyas ile hareket ederler.”** (2262. Beyit)

Beytin içeriğinden de anlaşılacağı üzere vezir, hükümdarın her konuda asli danışmanıdır. Bu sıfatı sebebiyle de devlet yönetimine dair bilgi ve tecrübesinin ve bunları uygulayabilme meziyetinin olması elzemdir. Ancak böyle yüksek donanıma sahip bir vezir sayesinde hükümdarın ülkesinde halk ve hazine zenginleşir, ülke yönetimi düzenli olur ve bütün işler olması gerektiği gibi yürütülür (Hâcip,1999;Hâcip,1998). Vezirin malî açıdan sahip olması lazım gelen özellikler ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

- Giderini gelirine göre ayarlamalı (1325. Beyit)
- Akıllı, bilgili, takva sahibi ve temiz olmalı (2188-2190. Beyitler)
- Hayâ sahibi ve itimat edilir olmalı (2199. Beyit)
- Gözü tok olmalı, mal hırsı bulunmamalı (2200. Beyit)
- Hesap bilir, âlim ve zeki olmalı (2218. Beyit)
- Okuyan, yazan çok anlayışlı biri olmalı (2234. Beyit)
- İşinin ehli, halk arasında dürüst olarak tanınmış, emanete karşı titiz olmalı (2234,2237. Beyitler)

Yukarıdan aşağıya hiyerarşik yönetim anlayışında vezir hükümdardan sonra ikinci sıradadır. Bir vezirde diğer temel özelliklerinin yanı sıra giderleri gelirlere göre ayarlama, hesap bilir olma, emanete karşı titiz olma gibi meziyetler aranması malî açıdan dikkat çekicidir.

4.4.4.3. Hazinedarın Malî Açından Taşınması Gereken Nitelikler

Hazinedar, malî işlerin/işlemlerin birinci derecede sorumlusu ve takipçisidir. Günümüz devletlerinde yürütme organı içerisinde yer alan maliye bakanına benzer bir işlevi söz konusudur. Devlet işlerinde hazinenin işlevinin önemine dayalı olarak hazinedarın sahip olması gereken özellikler eserde oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu durum dahi devlet teşkilatı içerisinde malî yapıya ve ilişkilere ne denli önem atfedildiğinin başka bir ispatıdır. Hazinedarda olması istenilen meziyetlerin bir kısmı teknik mahiyetteki (Muhasebe bilgisine sahip olmalı, matematik ve geometri bilmeli gibi) yeterliliğe ilişkindir. Diğer bir kısmı ise otokontrol sağlamak ama-

cıyla ahlâkî meziyetlere (Allah korkusu olmalı, helalı-haramı bilmeli, gözü tok olmalı gibi) ilişkindir. Gerek teknik gerekse de ahlâkî mahiyetteki özellikler Yusuf Has Hâcip tarafından aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Hazinedarın gözü tok olmalı, tavır ve hareketleri güven telkin etmeli (2750. Beyit)
- Kalbinde Allah korkusu bulunmalı (2751. Beyit)
- Helal ve Haramı iyice ayırt etmeli; Yarayan ve yaramayanı iyice seçmeli (2752. Beyit)
- Küçüklüğünde altın gümüş görmüş kimse olmalı (2754. Beyit)
- Gönülden bağlı, uyanık ve zeki olmalı (2761. Beyit)
- İçki içip malı cömertçe dağıtmamalı, eli sıkı olmalı (2765, 2766. Beyitler)
- Hazinenin malını hasisçe gözetmeli (2766. Beyit)
- Sadık ve uyanık olmalı ki, işler bozulmamalı; malı hesaplı tutmalı ve kendisini de yakmamalı (2769. Beyit)
- Akıllı olmalı, işini hesaplı ve düşünerek görmeli ve yanılmamalı (2770. Beyit)
- Her türlü hesabı yapacak zekâyâ sahip olmalı (2772. Beyit)
- Usta bir muhasebeci olmalı ve her türlü kaydı bilmeli ve gelir ile giderleri muntazam bir şekilde yazıya geçirmeli (2773-2774. Beyitler)
- Hazine ve servetin israf edilmemesi için eli sıkı ve ihtiyatlı olmalı (2799. Beyit)
- Aritmetik(dört-işlem) bilgisi çok iyi olmalı ve sonrasında geometriyi öğrenmeli (/2783-2784. Beyitler)
- Tüccar olmalı ve kâr etmek için her türlü ticaretten anlamalı (2801. Beyit)
- Borcuna sadık olmalı, verilmeyecek şeyi vaat etmemeli, vaat ettiğini de vermeli (2805, 2811. Beyitler)
- İşi uzatmamalı, ihsan edileni muhatabına vermeli (2816. Beyit)

5. Değerlendirme ve Sonuç

Kutadgu Bilig'deki bilgiler göstermektedir ki, Karahanlı Devleti özelinde Türk devletlerinde malî yapı ve malî ilişkiler son derece önem arz etmektedir. Adalet/kanun ölçüsü, devlet yönetiminin her alanında ve kademesinde esas alındığı gibi kamu yönetiminin ayrılmaz bir parçası olan malî yapı ve ilişkilerde de esas alınmıştır. Bu yaklaşım Batıda olduğu gibi karşılıklı bir mücadelenin kazanımı şeklinde değil, meşruiyetin kaynağını da oluşturan ilahi emirlerin taraflara yüklediği sorumluluğun sonucudur.

Tasarruf edilen yetkilerin kaynağı ilahî olmakla birlikte sınırsız bir yetki kullanımı ve keyfîlik söz konusu değildir. Tam aksine yöneten ve yönetilenler bağlamında karşılıklı hak ve sorumluluklar esastır. Bu anlayış kamu düzeninin diğer bir deyişle devletin bekasının teminatıdır. Aynı anlayış malî yapı ve malî ilişkiler için de geçerli kılınmıştır.

Devletin işlevinin merkezine ordu/güvenlik oturtulmakla birlikte kuvvetli bir ordunun varlığı güçlü bir hazinenin varlığına; güçlü bir hazinenin varlığı, refah düzeyi yüksek (vergi ödeme kabiliyeti yüksek) tebaaya; refah düzeyi yüksek bir tebaanın varlığı da doğru/adil kanunların varlığına ve bunların uygulanmasına bağlanmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru geçerli olan bu ilişki ağı aşağıdan yukarıya doğru da geçerlidir.

Yaklaşık 1000 yıl öncesinin devlet, tebaa olgularının ifade ettiği anlam ile bu olguların günümüzde ifade ettiği anlamlar arasında zamana bağlı büyük farklılıklar olmuştur. Bu değişimlerin malî yapı ve ilişkiler bakımından da olduğunda şüphe yoktur. Ancak bütün bu gelişmelere/değişimlere rağmen hazine, bütçe, gelir, gider gibi malî yapıyla özdeşleşmiş kavramların mantığında özü itibarıyla büyük değişikliklerin olmadığı anlaşılmıştır.

Merkezi bir devlet anlayışı sebebiyle hiyerarşik bir yapılanma esastır. Bu hiyerarşik düzen malî yapıda da geçerlidir. Genelde kamu düzeninin, özelde ise malî düzenin sıhhati açısından her kademedeki görevlilerin niteliklerinin neler olacağı ve hangi sorumlulukları üstleneceklerinin belirlendiği bir personel yönetim anlayışının varlığı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak 950 yıl önce yazılan Kutadgu Bilig'de yer alan bilgiler o dönem devlet yönetiminde malî yapı ve anlayışın nasıl olduğunu/olması gerektiğini sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Pek tabii günümüz devlet yapısı ve işleyişiyle birebir mukayeseye kalkmak anakronik mahiyette olumsuzluklar doğurabilecektir. Böyle olmakla birlikte nitelik itibarıyla benzeşen tarafların var olduğunun ortaya konması Türk maliye tarihi açısından önemli ve anlamlı bir çabadır. Bundan sonra bu alanda ortaya konacak çabaların artması sadece geçmişi anlamaya değil aynı zamanda günümüzü daha iyi yorumlamaya ve yönlendirmeye de katkı sağlayacaktır.

Son Notlar

1. Eserin önemi hakkında Halil İnalçık şunları söylemektedir: “Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesini araştırırken başvuracağımız en zengin hazinedir. Bu eser üzerinde kamu müesseseleri, medeni-siyasi terimler, adet ve telakkiler üzerinde yapılacak mukayeseli incelemelerin Osmanlılara kadar Orta Asya Türk kültürünün devamlılığı meselesi hakkında bizi büyük ölçüde aydınlatacağına şüphe yoktur” (İnalçık,2016).

2. Yusuf Has Hâcîp'in kişilik özellikleri, yetiştiği ortam ve kültürel kimliğinin oluşmasına etki eden unsurlar hakkında Agop Dilaçar'ın “Kutadgu Bilig İncelemesi” isimli eserine bakılabilir (Dilaçar,1995).

3. Karahanlı Devleti'nde 'Hâcib (Tayangu)', idare edenin idare edilenlerle münasebetlerini düzenleyen görevlidir. Saray teşkilâtında hükümdardan, bütün devlet teşkilâtında da hükümdar ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibidir (Taneri,1996).

4. Çin'in güney bölgesini ifade eden bölge adıdır. Bu bölgeye Maçin denmesinin sebebi bu bölgede yaşayan Maçin adıyla anılan bir Türk kabilesidir (Kuzucular, 2018).

5. Türkçe'nin en eski metinlerinde 'kut' kelimesi yaygın olarak 'mutluluk, iyi talih, ikbal' anlamlarında kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de ise 'kut' kelimesinin Arapça eş anlamlısı 'devlet' kelimesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yalnız buradaki 'devlet' günümüz Türkçesinde olduğu gibi sosyal ve siyasal organizasyon olan 'devlet' değil, 'ikbal, mutluluk içinde olma' anlamındaki devlettir (Önler,2004). Uygur dilinde 'kut' sözcüğü 'talih, saadet, kutlu' anlamlarına gelmektedir. Kelime yapısı olarak iki isimden ve bir fiilden oluşmaktadır. 'Kut' ve 'bilig' kelimeleri isim, adgu kelimesi ise fiildir. Bu çerçevede 'Kutadgu Bilig' 'Saadet Veren Bilgi' anlamına gelmektedir (Ziyaî,2017).

6. Eserde dört ana karakterin yanı sıra Küsemîş ve Kumaru adlarında iki de tali karakter vardır.

7. Kutadgu Bilig'de zikredilen beyitlerin temel İslami referanslarla (Kur'an-ı Kerim/ayet, Sünnet/hadis) doğrudan ve dolaylı bağlantısı olanlarının tespiti için Mehmet Kara'nın çalışmasına bakılabilir. Bu çalışmaya göre Kutadgu Bilig'de geçen 62 beytin manasını doğrudan bir ayetten aldığı, 77 beytin manasını doğrudan bir hadisten aldığı, 25 beytin ise manasını hem bir ayetten hem de hadisten aldığı tespit edilmiştir (Kara,1990).

8. Bu konuda 1982 Anayasası'nın 73. Maddesinde şu şekilde bir düzenleme mevcuttur: “Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır” (T.C. Anayasası, 2017).

9. İngiltere’de imzalanan 1215 tarihli Magna Carta Libertatum bir halk hareketine dayanmaktadır. Bu fermanla kralın vergilendirme yetkisi, soylular (feodal beyler) ve din adamları yararına sınırlandırılmıştır. Böyle olmakla birlikte “Temsilsiz vergi olmaz” yaklaşımına doğru atılmış ilk adım olarak değerlendirilir (Çağan, Kumrulu ve Öncel, 2008, s.7).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Arsal S. M. (1947). Kutadgu bilig, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(2), 657-683.
- Başer, S. (2017). *Kutadgu Bilig’de kut ve töre* (8.bs). İstanbul: Post Yayınları.
- Can, A.V. , Karabınar, S. & Küçükler M. (Ocak 2012). Kutadgu bilig’de muhasebe, ticari hayat ve etik ile ilgili beyitler ve güncel yorumu, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Vakfı Dergisi*. 68-100.
- Çağan, N. , Kumrulu, A. ve Öncel, M. (2008). *Vergi hukuku* (15.bs), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig incelemesi* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2006). Yusuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig (1069), *Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt 1 içinde* (s.193-199). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergene, O. (2017). Kutadgu bilig’de özel adlar, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (58), 245-288.
- Hacıb Y.H. (1998). *Kutadgu Bilig* (7.bs) (R. R. Arat, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hacıb, Y.H. (1999). *Kutadgu Bilig I* (4.bs). (R. R. Arat, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalçık, H. (2016). *Kutadgu Bilig araştırmaları tarihi içerisinde* (G. Jamal, S. M. Kafkasyalı), Ankara, Karınca Yayınları.
- Jamal G., Kafkasyalı S. M. (2016). *Kutadgu Bilig araştırmaları tarihi*, Ankara, Karınca Yayınları.
- Kalafat, Ş. (Ekim 2018). Kutadgu bilig’de geçen bazı hesap terimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 138-152.
- Kara, M. (1990). *Bir başka açıdan kutadgu bilig*, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Kaya, U. (2017). Kutadgu bilig ve yusuf has hacib’in eğitimle ilgili görüşleri, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1) 1-26
- Kaymaz, Z. (2016). Kutadgu bilig araştırmaları üzerine bazı düşünceler, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (7), 105-109.
- Küçükler, M. (2011). *Kutadgu bilig’de geçen muhasebe terimlerinin günümüz muhasebe terminolojisi açısından analizi*, (Yüksek Lisans Tezi). *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya.
- Kuzucular. Ş. (2018, Ekim 6). Maçın ve Maçın Halkı ve Edebiyatta Maçın. Erişim adresi: <https://edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/macin-ve-macin-halki-ile-edebiyatta-macin/61067>
- Oktayer, N. (2019). *Kamu maliyesi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Erişim Adresi: <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/kamumaliyesiau237.pdf>
- Önler, Z. (2004). Kutadgu bilig üzerine notlar, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, (14), 79-94
- Öztürk, M.V. (2014). Vergilerin kanuniliği ilkesinin tarihî gelişimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı), 4815- 4841.
- Pehlivan, O. (2019). *Kamu maliyesi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Şeker, M.F. (2016). *Türk düşünce tarihi açısından kutadgu bilig* (2.bs). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Taneri, A. (1996). Hâcip. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 14, 508-511.

Ülgen C. (Ed.) (2017). *T.C. anayasası*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Yavuz, K. (2007). Yusuf has hacib ve kutadgu bilig, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 138-180.

Ziyâi, A. (2017). Kutadgu bilig üzerine, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (9), 125-161.

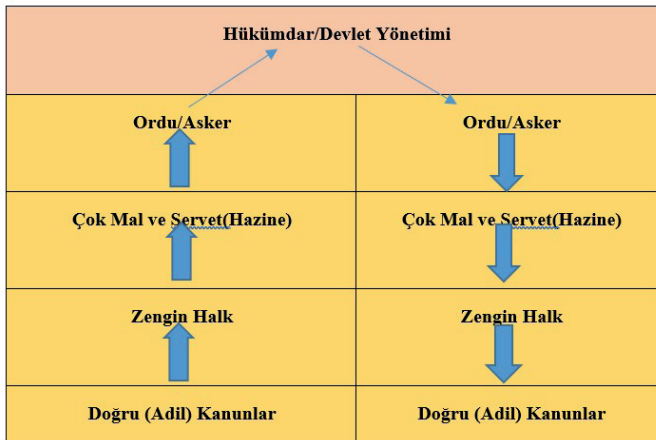
TABLolar VE ŞEKİLLER

Tablo 1: Türkiye’de Yapılan Kutadgu Bilig Çalışmaları (2016 Yılına Kadar)

	Lisans Tezi	Y. Lisans Tezi	Doktora Tezi	Bildiriler	Makaleler	Kitap Bölümü	Kitaplar
Dil	1	22	7	42	81	4	11
Edebiyat	1	2	1	18	71	13	27
Siyaset	1	14	-	5	33	6	5
Kültür	-	1	-	4	20	-	4
Sosyoloji	1	2	-	5	11	-	3
Din	-	2	-	3	10	-	4
Felsefe	-	5	-	3	20	-	1
Eğitim	-	7	1	-	13	-	-
Tarih	-	-	-	1	4	2	-
Tıp	-	-	1	-	4	-	1
Hukuk	-	-	-	-	1	1	1
Astronomi	-	-	-	2	1	-	-
Ekonomi	-	1	-	-	1	-	-
Psikoloji	-	-	-	-	3	-	-
Toplam	4	56	10	83	273	26	57
Genel Top.	509						

Kaynak: (Jamal ve Kafkasyalı,2016, s. 40)

Şekil 1: Karahanlı Devleti’nin Yönetim Anlayışı

Kaynak: Hâcip,1999;Hâcip,1998/2057-2059. beyitler dikkate alınarak hazırlanmıştır.